

1. *Добров Г.М.* Наука о науке. Введение в общее наукознание. — Киев: Наук. думка, 1966. — 271 с.
2. *Потенциал науки / Г.М. Добров, В.Н.Клименюк, Л.П.Смирнов, А.А.Савельев.* — Киев: Наук. думка, 1969. — 152 с.
3. *Управління наукою / Г.М.Добров, В.М.Клименюк, Г.О.Самойлов та ін.* — К.: Наук. думка, 1971. — 268 с.
4. *Научно-технический потенциал: структура, динамика, эффективность / Г.М. Добров, В.Е. Тонкаль, А.А. Савельев, Б.А. Малицкий.* — Киев: Наук. думка, 1988. — 347 с.
5. *Клименюк В.Н.* Управление развитием и использованием научного потенциала. — Киев: Наук. думка, 1974. — 207 с.
6. *Щербаков А.И., Косолапов В.В., Король Е.В.* Наука, ученые и их труд. — Новосибирск: СО «Наука», 1971.
7. *Перелік спеціальностей, за якими проводяться захист дисертацій на здобуття наукових ступенів кандидата наук і доктора наук, присудження наукових ступенів і присвоєння вчених звань // Бюл. ВАК України.* — 2005. — № 9. — С. 3—18.

*Л.С.Лобанова,
ст. наук. співроб., канд. екон. наук*

Наслідки та проблеми приватизації в науково-технічній сфері в Україні

В умовах ринк ової економіки одним з важливих завдань інституційного забезпечення державної науково-технологічної та інноваційної політики є вироблення державної політики приватизації установ науково-технічної сфери.

У період 1991 — 1996 рр. при зміні парадигм політичного та економічного облаштування українського суспільства, коли панувала політика активного переходу до ринкової економіки та активної приватизації і роздержавлення більшості секторів економіки, державна науково-технічна політика являла собою деякий набір дій, а іноді й просто намагань профільних відомств щодо переведення під свою юрисдикцію всіх наукових установ, розміщених на території України, формування мінімально необхідної правової бази для функціонування наукового потенціалу та збереження основних наукових шкіл, базових наукових інститутів. До найбільш значимих документів цього періоду,

що зумовив логіку ринкових перетворень в науково-технічній сфері, слід віднести наступні: прийняті в 1991 р. Закон України „Про основи державної політики у сфері науки і науково-технічної діяльності”, в якому було визначено, що держава гарантує „державне фінансування та пріоритетне матеріально-технічне забезпечення фундаментальних досліджень, довгострокових державних науково-технічних програм; підтримку пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки та концентрацію ресурсів для їх реалізації; організацію статистики у науково-технічній сфері “... та „рівноправність всіх форм організації науково-технічної діяльності”; самоврядними науковими організаціями, що фінансуються державою, визнано Академію наук України та Українську академію аграрних наук, яким держава передала безкоштовно у довічне користування основні та обігові фонди, що використовувалися для їх діяльності; Закон України „Про наукову і науко-

во-технічну діяльність”, в якому чітко було визначено порядок бюджетного фінансування наукової та науково-технічної діяльності; ряд указів і постанов Президента України, Кабінета Міністрів та міністерств і відомств щодо реорганізації в сфері науково-технічної діяльності.

Можливо, бажання прискореного переходу наукових організацій на ринкові принципи функціонування і були в чомусь прогресивними, але загальний розвиток економічної ситуації в Україні та якість реалізації планів приватизації призвели до негативних наслідків. Прийняті документи дозволили уберегти академічний сектор науки від приватизації, проте дали можливість приватизувати у різних формах акціонерних товариств і унітарних підприємств частину галузевих (відомчих) наукових організацій та об'єктів заводської науки. Коли у 1994 році відбулося обвальне скорочення обсягів фінансування науки, Україна за чисельністю та професійним рівнем своїх науковців ще залишалася в межах стандартів розвинених країн Європи, а з 1996 року опинилася за межами цих стандартів. У 1999 році індикатор науково-технічного розвитку в Україні становив 4,2, і за цим показником наша країна відставала вже не тільки від розвинених країн Європи (наприклад від Німеччини в 1,6 раза, Данії — в 1,7, Бельгії — в 1,9), а також від Російської Федерації — в 1,8 раза [1,с.184; 2,с.183].

Досвід ринкових перетворень в цій сфері як в Україні, так і в пострадянських країнах свідчить про наявність „прямолинійної” тактики скорочення масштабів держсектору. Такий спрощений підхід становить серйозну небезпеку як з точки зору втрати впливу на сферу, віднесено до вищих держав-

них пріоритетів, так із точки зору раціонального розпорядження державною власністю в науково-технічній сфері. Він призвів до розпаду національного науково-технічного комплексу фактично на групи організацій різної життєздатності.

Вже в 2001 році державний сектор серед організацій, що виконували наукові та науково-технічні роботи, складав 54%, сектор вищої освіти — 11,6%, підприємницький — 34,8% [1, с.13]. За період 1991 — 2000 рр. чисельність працівників основної діяльності в наукових організаціях України знизилася в 2,4 раза [1, с.32].

Особливих втрат зазнала галузева наука. Ліквідація Державного інноваційного фонду разом з його галузевою та регіональною інфраструктурою позбавила галузеву науку одного з основних джерел фінансування, а поспішна та примусова приватизація галузевих науково-дослідних і проектних інститутів супроводжувалася масовими порушеннями законодавства, різким зменшенням кількості наукових організацій, масовим звільненням наукових кадрів. До того ж науково-технічні розробки були зовсім незатребувані виробництвом. Ряд галузевих і муніципальних наукових організацій, які збереглися в різних формах акціонерних товариств (з участю держави) або в формі унітарних підприємств, певною мірою можна віднести до розряду успішних, коли державне фінансування не є переважаючим, а більшість з них існує винятково за рахунок завуальованого (державне замовлення, конкурсне фінансування тощо) бюджетного фінансування та непрофільного використання основних фондів. До того ж значне податкове навантаження на галузеві наукові організації (земельний

податок, податок на прибуток в розмірі 25%, дивіденди в розмірі 15% чистого прибутку), штрафи та пені в разі несплати податків — це непосильний тягар для організацій галузевої науки. На теперішній час в галузевих науково-дослідних та проектних організаціях працює тільки 18,8% чисельності докторів і кандидатів наук із загальної чисельності науково-кадрового потенціалу вищої кваліфікації [1, с.30].

Суттєвих втрат зазнала вузівська наука через зменшення обсягів державного фінансування. Якщо в окремих дійсно крупних університетах або інститутах виконуються науково-технічні дослідження, то в переважній більшості вузів науково-дослідні підрозділи були ліквідовані й ставка була зроблена на розвиток платної освіти.

Як результат, на сьогоднішній день можна казати, що тільки наукові організації академічного сектору науки повністю зосереджені на науковій діяльності, є державними установами і знаходяться, хоча і не повністю, на бюджетному фінансуванні. Із загальної чисельності докторів і кандидатів наук, зайнятих науково-технічною діяльністю, понад дві третини працює в академічних установах [3].

У першу чергу необхідно зазначити, що в умовах державної власності на об'єкти науково-технічної діяльності держава прямо чи опосередковано володіла інтелектуальною власністю незалежно від того, були права на останню передані міністерству, відомству, підприємству чи інституту. Приватизація докорінно змінила порядок речей, оскільки в процесі її проведення права на інтелектуальну власність, створену за рахунок державного фінансування, стали передаватися тільки-но приватизованим юридичним особам. Тому

особливістю проведеної приватизації в сфері науково-технічної діяльності виявилось те, що вона була здійснена без урахування вартості нематеріальних активів (вартості інтелектуальної власності) наукових організацій (приватизувалися будівлі та в більшості застаріле наукове обладнання). Зараз в країні йде дискусія про необхідність інвентаризації раніше створеної інтелектуальної власності для закріплення державних прав на якусь частину її [4], але ця інвентаризація немає рації, бо більшість наукових розробок морально застаріли або первісно не були потрібні. Слід виробити нові правові та економічні підходи для визначення прав на об'єкти інтелектуальної власності та її вартості.

По-друге, приватизація в науково-технічній сфері України відбувалася без належного державного статистичного обліку. Необхідно підкреслити, що державні органи управління наукою до цього часу не володіють повною інформацією про дійсні „розміри” державного, муніципального, приватного (колективного та особистого) науково-технічного потенціалу та потенціалу громадських науково-технічних об'єднань, а також про джерела їх фінансування. Ймовірно, такі дані є в галузевих міністерствах, відомствах, муніципальних органах управління, але вони розрізнені, часто не зіставлені та не можуть служити комплексному наукометричному аналізу науково-технічного потенціалу та ефективності його функціонування в умовах різних форм власності. Використання сучасної офіційної статистики не дає повного уявлення про розвиток науки в країні, в тому числі ”державної науки”, створюється ілюзія активізації приватного (колективного чи особистого) сектору в науці та зменшення „ваги” державного сектору.

При утвердженні інноваційного шляху розвитку України необхідно рухатися до відбудови цілісності та керуваності науково-технічного комплексу країни, створення умов для його поступу та ефективної адаптації до ринкових суспільних відносин. Суттєвою проблемою для просування в цьому напрямку є розуміння особливої ролі та законів функціонування науки. Як свідчить світовий досвід, теза про пріоритет ринкових відносин та інструментів для науково-технічної сфери „обмежено придатна”. Не заперечуючи роль ринкових механізмів для наукової сфери, розвинуті держави світу постійно здійснюють науково-технологічний моніторинг, виявляють ділянки, де їх вплив є необхідним та ефективним. При цьому „цільове втручання” держави в певні наукові напрямки є жорстким та оперативним. Таким чином, розвинуті держави підтверджують високий ступінь відповідальності за розвиток науки та наукомістких галузей виробництва.

Враховуючи все вищевказане, в Україні вкрай *необхідно провести дослідження на сучасній методологічній базі державної статистики наявного науково-технічного потенціалу та ефективності його функціонування в наукових організаціях різних форм власності — державної, комунальної, приватної (колективної, особистої), спільних підприємств за участю іноземного капіталу, іноземних представництв науково-технологічного спрямування*. Зазначене дослідження потрібне для кількісної та якісної оцінки впливу різних форм власності та джерел фінансування на напрямки та ефективність виконання науково-технічних робіт, їх кадрову і матеріальну забезпеченість, для з'ясування орієнтирів розвитку і можливостей функціонування наукових організацій різних форм

власності в сучасних ринкових умовах (чого не було зроблено в період активного роздержавлення). Це можна зробити, використавши первинну статистичну інформацію, яка подається в органи державної статистики, або здійснивши спеціальне вибіркове обстеження в рамках державного статистичного обліку.

Такий аналіз має відповісти на питання про ефективні шляхи та масштаби приватизації з урахуванням особливостей сфери науково-технічної діяльності, які не суперечать інтересам держави. За результатами дослідження мають бути розроблені Концепція управління науково-технічним комплексом України в сучасних умовах ринкової економіки, Концепція приватизації в сфері науково-технічної діяльності України та прийняті відповідні законодавчі та нормативні акти.

Інтереси держави, спрямовані на наповнення бюджету, роздержавлення економіки, зниження навантаження на органи управління, представлені певними відомствами і визначені в рамках конкретних процедур і планів. Навпаки, інтереси щодо розвитку науки, представлені іншими відомствами, сформульовано розпливчасто без конкретної прив'язки до кількісних і якісних орієнтирів при відсутності визначення поняття „стратегічна значимість” для такого складного об'єкта, як наука, та об'єктивної обмеженості показників економічної ефективності для наукової діяльності. Незбалансованість ситуації до сьогоднішнього дня полягала в тому, що „науково-технологічна складова” при прийнятті рішень про роздержавлення приймалась до уваги в останню чергу.

Для реорганізації і вдосконалення державного сектора в науці необхід-

но з'ясувати, якою мірою його скорочення та приватизація відображають завдання державної науково-технологічної політики, а якою — поточні бюджетні та організаційні обмеження. Реформування має полягати не у змен-

шенні масштабів держсектору, а в забезпеченні функціонування в Україні сучасної інноваційної системи, основним елементом якої має бути ефективний та структурно цілісний науково-технічний комплекс.

1. *Наукова та інноваційна діяльність в Україні*. Статистичний збірник. — К.: Держкомстат України, 2005. — 300 с.

2. *Наука в России*. 2004. Статистический сборник. — М.: ЦИСН РАН, 2004.— 197 с.

3. *Науково-технічний потенціал України: стан, проблеми, перспективи його розвитку* / Під наук. ред. Б.А. Маліцького. — К.: Фенікс, 2000.

4. *Наслідки і перспективи приватизації в Україні*. Матеріали парламентських слухань у ВР України. — К.: Парламентське вид-во, 2003. — 167 с.

Г.С.Лузан,

*асистент кафедри менеджменту інноваційної та інвестиційної діяльності
Київського національного університету ім. Тараса Шевченка,*

К.О.Лузан,

канд. екон. наук, наук. співроб.

*Центру досліджень науково-технічного потенціалу та історії науки
ім. Г.М.Доброва НАН України*

Проблема додаткової зайнятості в академічній науці України: результати соціологічних досліджень

Зростання додаткової зайнятості науковців значною мірою пов'язане із проблемами фінансування науки в Україні, яке різко скоротилося у 1990-х роках [1, с.90—91; 2, 3]. Значно скоротилося державне фінансування науки, а також зменшилися обсяги фінансування наукових досліджень за рахунок коштів замовників, що призвело до серйозного падіння заробітної плати в науці. Так, у 2000 р. середня заробітна плата за видом діяльності „Дослідження і розробки” знаходилася практично на рівні прожиткового мінімуму (303 грн., що лише на 5% більше прожиткового мінімуму на цей рік) [4,5]. Це стало основною причиною поширення сумісництва серед наукових працівників і появи такої тенденції, як

„втрата робочого часу”, коли науковці формально працюють повний робочий день, а фактично займаються в робочий час іншими справами, пов'язаними із додатковим заробітком [6, с.67]. Особливо гостро ця проблема постала у 1990-х роках. На основі вибіркового статистичного дослідження в наукових установах, що проводилися ЦДПН ім. Г.М.Доброва НАН України в середині 1990-х років, було визначено, що реальна чисельність фахівців, які виконують НДДКР протягом повного робочого дня, становила приблизно тільки 10% статистичної чисельності [1, с.94]. Звичайно, така ситуація призводила до скорочення кількісних показників наукової діяльності в країні. Але, окрім цього, необхідність пос-